

Олександр Довженко. Ніч перед боєм

Товарищу командир! Завтра ви поведете нас у бій. Ми всі ось тут і старі, що вже по півроку на війні, і молоді, ось вроді Овчаренка, що йтимуть до бою вперше, усі ми знаємо, що завтра бій буде великий і дехто з нас, звичайно, загине. Чи правду я кажу?

Іван Дробот, молодий танкіст з надзвичайно приємним і скромним лицем, хвилювався.

Правду, одповів просто і спокійно Герой Радянського Союзу знаменитий їхній командир Петро Колодуб. Продовжуйте, Дробот, що ви хотіли сказати перед боєм.

Я хотів спитать вас, хоча про вас і пишуть у всіх газетах і на зборах говорять як про людину безстрашну і невтомну, хоч ви на вид такий, пробачте, і маленькі, і не дуже неначебто й здорові, так от, звідки воно у вас береться, оте все, що говорять, і самі ми знаємо, що ви з любого пекла виходите переможцем, так от, що ви є така за людина, скажіть нам неофіційно, так, ніби ми і не на війні зовсім. Де ваш не бойовий, а, так би мовити, внутрішній секрет? Чи, може, я не так висловився, пробачте.

Дробот почервонів од свого довгого запитання. Йому здалося, що він неясно висловився, і від цього він зовсім розгубився.

Ні, дякую, Іване, ви прекрасно і тонко висловили свою думку, і я з великою охотою вам одповім, тим більше, що секрет таки у мене дійсно є.

Всі бійці і командири, а їх було в землянці чоловік тридцять, раптом заворушились і, розташувавшись для довгого приємного слухання, притихли. Командир умів оповідати. Вони були добрі бійці, і Петро Колодуб любив їх. Поклавши на похідний столик люльку, він трохи почекав, поки стало зовсім тихо.

Це було на Десні, почав знаменитий капітан, усміхнувшись. Да... одним словом, звичайний наш український дід-рибалка перевернув мені тоді всю душу. Хто з бійців, що пізнали увесь тягар торішнього німецького вторгнення, не пам'ятає цього діда? Пригадуєте осінь? Що не ріка, то й драма, то й діди, мов добрі річні духи. Вони були сміливі, діди оті, сердиті і не боялися смерті. Дехто сказав би, що вони не любили нас. Часом їхня нелюбов і навіть презирство до нас не мали впливу. Було таке?

Було, зітхнули в кутку землянки.

Ну, так от слухайте.

Капітан Колодуб підібгав під себе ноги це була його улюблена поза з пастушого дитинства і, спершись руками на коліна, подивився на присутніх. У землянці було накурено. Бійці сиділи у присмерку в найрізноманітніших позах, притулившись один до одного чи обнявши один одного. Всі вони були різні і всі рідні. Усіх їх об'єднувало одне почуття єдиної сім'ї, те незабутнє і неповторне, що перед лицем щоденних небезпек гуртує на війні чисті серця юнаків, що лишається потім людині найдорожчим спогадом на все її життя.

Пройдуть літа, загояться рани, приорюються ворожі кладовища, забудуться пожарища і многі події поплутаються в сивих головах од частих спогадів і перетворяться уже в оповідання, але одне зостанеться незмінно вірним і незабутнім високе і благородне почуття товариства і братства всіх юнаків, що розбили і стерли з лица землі фашистське божевілля.

Ми відходили без зв'язку, без артилерії, ми одступали на схід день і ніч. Ворожі кліщі мали от-от замкнутися перед нами. Ми несли на плечах своїх пораниених товаришів, падали з ними, проклинали все на світі і йшли далі. Ніде правди діти, були такі, що й стрілялися од розпачу, і гордості, й жалю. Були й такі, що кидали зброю і з гіркою лайкою повзли до рідних хат, не мавши сили духу пройти мимо.

Колодуб примовк замислившись.

Нас було небагато, чоловік п'ятнадцять. Було кілька танкістів з розбитих танків, були кулеметники, політпрацівники, два бортмеханіки, навіть один полковник без полку. Я був тоді ще командиром танка, що залишивсь у німців з пробитим мотором. А до війни я був садівником. Сади колгоспам садив, співав пісень, дівчаточок любив та, мабуть, що й усе.

Капітан Колодуб так тепло і разом з тим з такою тонкою, знайомою всім іронією усміхнувся, що за ним тихо усміхнулася вся землянка.

Ми вибилися з сил. Ноги вже не несли, наступала ніч. Перед нами за селом велика ріка. А німці були недалеко. Чимало з нас не вміло плавати. Нам показали хату перевізника.

Тікаєте, бісові сини? спитав нас дід Платон Півторак, що виходив уже з сіней з веслом, сіткою й дерев'яним ковшем для виливання води з човна. Багато я вже вас перевіз. Ой багато, та здорові все, та молоді, та все перевези та перевези. Савко! крикнув Платон до сусідньої хати. Ходім, Савко. Треба перевезти, нехай вже тікають. Га?.. Ходім, ходім! Це вже, мабуть, останні.

Савка вийшов із своєї хатки і дивився на нас, як намальований. Було йому літ сімдесят чи, може, й більше. Він був маленький, з підстриженою борідкою. Був би він сильно схожий на святого Миколу-угодника, коли б величезна, мов коров'ячий кізяк, стара кепка не лежала у нього на ушах та землистого, так би мовити, кольору светр не висів на ньому, як на хлопчику батьків піджак. За дідом Савкою виходив чималий хлопець з двома опачинами.

Еге-ге! Щось ви, хлопці, не той, не як його, не туди неначе йдете, сказав дід Савка і хитро подивився на нас. Одежа ось нова, і торбочки, і ремні, еге, і самі ось молоді, а звертаєте неначе не туди, га?!

Ходім уже, годі! сказав Платон.

Пішли.

Заспокойтеся, човен є, і чималий, сказав я тихо нашому супутнику Борису Троянді, що хвилювався увесь час більш за всіх. Він не вмів плавати.

Ви думаєте, вони нас перевезуть? По-моєму, треба бути дуже обережними, стримуючи хвилювання, сказав Троянда.

Не знаю, чого вони оце так тікають, сказав дід Платон, ідучи за Савкою до річки, так ніби нас тут зовсім не було. Чого вони так тієї смерті бояться? Раз уже війна, так її нічого боятися. Уже якщо судилася вона кому, то не втечеш од неї нікуди.

Еге! погодився Савка. Уже, казав той, ні в танку не сховаєшся, ні в печі не замажешся.

Душа несерйозна, розбалувана, сердився Платон. Візьми мого Левка. Як він на Кохин-Голі тих, як їх, бачив? Всіх до одного вичистив. Читав листа? Полковник Левко Півторак я помімаю! А це казна-що, не люди.

Ми йшли стежкою мовчки у густих лозах. Діди йшли попереду з сітками і хропачами дуже повільно, ніби на звичайну нічну рибну ловлю, і, здавалося, не звертали жодної уваги ні на гарматну стрілянину, ні на рев німецьких нахабних літаків, одним словом, увесь німецький фейерверк, що так замучив нас за останні дні важкого відступу, для них ніби не існував зовсім.

Слухай, батьку! Ти не можеш іти трохи швидше? звернувся до Платона Троянда.

Платон не одповів.

Слушайте, діду, ви не можете іти трохи швидше? стримуючи дрижаки, спитав Троянда ще раз.

Ні, не можу, одповів Платон. Чого пак ви отакий швидкий стали, хто вас знає? Старий я вже швидко ходить. Одходив уже своє.

Скажіть, а де ж річка? Далеко річка?

А ось і річка.

Дійсно, лоза зразу кінчалась, і ми вийшли на чистий піщаний висип. Перед нами була тиха широка Десна. За річкою крутий берег, а далі, праворуч, другий висип і лози. За лозами темні

ліси, а над річкою і над лісами вечірне небо, якого я ніколи таким ще не бачив.

Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало ще з-за горизонту верхи велетенського нагромадження хмар, що насувалися з заходу на все небо. Хмара була важка, темно-темно-синя, внизу зовсім чорна, а самий верх її, самий вінець майже над нашими головами, було написано шаленими крученими криваво-червоними і жовтими мазками. Величні німі зловісні блискавиці горобиної ночі палахкотіли, не вгасаючи, між шарами хмар. І все це одбивалося в воді, і здавалося, що ми стояли не на землі, що ріки немає, а є міжхмарний темний простір, і ми, розгублені в ньому, малесенькі, як річні піщинки. Небо було надзвичайне. Природа була ніби в змові з подіями і попереджала нас своїми грізними знаками.

Риба боялася такої ночі і шугала по висипах на міліні. Десь за нами і ліворуч попід хмарою носилися ракети, мов змії. Було видно. Світило жовтуватим відблиском жовтої корони хмар. Гриміли гармати. Ми стояли нерухомі. Було щось надзвичайне, урочисте і грізне. Всі примовкли і розгубилися, немов перед якоюсь виключною подією.

Ну, сідайте, повезем. Чого стали? сказав дід Платон, Він стояв уже біля човна з веслом. Повезем уже, а там, що бог дасть. Не вмiли шануватися, так уж повезем, тікайте, чорт вашу душу бери... Куди ти хитаєш? Човна не бачив, воїн! загримав дід на когось із нас.

Ми розсілися у човні мовчки, і кожний думав свою невеселу думку.

У тебе готово, Савко?

Можна.

А хмар наперло... Ач, що робиться! Страшний суд, чи що, починається? Дід Платон подивився на небо і плюнув у долоню. Потім він узяв весло і сильним рухом одштовхнувся од берега.

Савка з онуком гребонули опачинами.

Човен був великий і старий-престарий. Він увесь був просмолений смолою і покарбований часом.

Я сидів у човні близько коло діда Платона. Я дивився на тиху чарівну річку, і на берег, і на суворого кормчого діда, що піднімався наді мною на фоні урочистого неба. Мені здалося, що мене перевозять на той світ. Сором, і розпач, і невимовний жаль, і безліч інших гострих почувань охопили мою душу, і скрутили її, і пригнули. Прощай, моя рідна, дорога Десно.

Мене вивів із думи голос Платона. Він продовжував з Савкою свою розмову, образливу і гірку для нас. Видно, щось сильно його мучило, щось хотілось йому додумати до кінця. Він ніби думав уголос:

Чорт його знає, що воно таке почалося. Сьогодні вранці заходить до хати якесь дермо собаче та все кругом у зброї та в ремінні, та не в абиякому ремінні, а новому.

Еге! почувся ззаду голос Савки.

А це ж усе гроші!

Еге!

Вставай, каже, вези, годі спати. А я три ночі не спав, возив.

Платон трохи помовчав.

А оце недавно, перед вечором, перевозив з Митрофаном одну партію. Так одно, чорти його батька бери нехай, вроді отого, що коло тебе в очках сидить, теж у новому ремінні, так ще револьвер витягло та кричить вези, каже, мерщій, куркуль! Йй-богу, правда. А в самого руки тремтять і очі викарячені, немов у носаря чи в окуня, од страху. От пак людина, хай бог милує.

А, чорті-що.

Еге. Так товариші заступились, спасибі їм. Що ж ти, кажуть, чортів син, діда обижаєш? Та чуть не побили. Так притихло. Отака пустота, ну ти подумай... О, здорово гуцає. Прислухався Платон до гарматних пострілів. Скоро, мабуть, появиться герман.

Прогриміли постріли важких німецьких гармат. Пролетіли перелякані качки.

Діду, перевези... сердився Платон.

Еге, підхопив Савка. А не знають, трясця їх матері, що вже кому на війні судилося вмерти, так не викрутишся, ніякий човен тебе не врятує. Не здожене куля, здожене воша, а війна своє, казав той, візьме... Бери вліво, бистра велика, загібав Савка опачиною.

Беру. Коли б оце Левко із своїм полком та був тут, той би не одступив, ні. Той би цього човна повернув назад, та по шиях, по шиях! розсердився Платон і наліг на весло. Той не одступить, ні, чорта з два!

Еге! Отакий і мій Демид. Його огнем печи, на шматки ріж, ну не одступить. Куди твоє діло! сказав Савка і плюнув на долоню. А ці думають урятуватися, а воно, мабуть, вийде на те, що харкатимуть кров'ю довго... Це ж усе доведеться забирати назад!

А доведеться! підхопив Платон і гребонув веслом з усієї сили три рази. Шутка сказати, скільки землі доведеться одбирати назад. А це ж усе кров!

Я дивився на діда Платона і з насолодою слухав кожне його слово. Дід вірив у нашу перемогу. Він був для мене живим грізним голосом нашого мужнього народу.

Наша частина змушена була відступити, сказав полковник.

Балакай. Не вмiли битися. От тобі і відступ, сказав Платон. Що у військовому статуті сказано про війну ну? Хто скаже? Мовчите, вояки. Сказано: коли цілиш у ворога, возненавидь ціль.

А де ваша ненависть? підхопив Савка.

Еге, а вмирать боїтеся. Значить, нема у вас живої ненависті. Нема! Дід Платон аж крякнув і підвівся на кормі.

Ми не знали, що відповідати.

О, пливе щось. Наш чи німець? сказав Платон і притяг до човна труп. Німець. А холера на твою голову. Уже пливе. Ач, куди забрався! У Десну! Успів, нечистий. А ви все думаєте та все страдаєте. А страдати ніколи!

Я, діду, ненавиджу фашизм усією душею, крикнув Троянда і навіть встав од хвилювання.

Значить, душа в тебе мала, сказав Платон. Душа, хлопче, вона буває всяка. Одна глибока і бистра, як Дніпро, друга як Десна ось, третя як калюжа, до кісточки, а часом буває, що й калюжки нема, а так щось мокреньке, неначе, звиняйте, віл покропив.

Ну, а якщо душа велика, а людина нервова, образився Троянда і розсердився сам на себе. Був він до чорта розумний і дотепний, а тут весь дотеп наче всох.

А ти прикуй себе од страху ланцюгом до кулемета та й клади ворога мовчки до смерті, сказав Платон. А там уже живі розберуть колись, який ти був, нервений чи ні. А то виходить, що ненависті в тобі багато, а нервів і себелюбства ще неначе більше. От і перевезіть, діду. А ненависть твоя на щось інше витратиться. Яка ж ціна їй, коли умирать не вмiєш?

Ну, це не всякий може, пробелькотав щось збитий з пантелику Троянда.

Отож-то й є. А треба, щоб усякий міг, коли ворог суне. Їсти ж хліба усякий требає. І язиком галакати усі навчилися.

По-дай чо-го-го-го! Човен подай! А-га-га-га... почулося з того берега.

О, вже розпинаються нервени душі. Накликають німця. А нема того, щоб тихо посидіти! сказав Савка.

Пропливли трохи мовчки. Платон почав сильно гребти веслом. Видно, йому хотілося щось іще сказати, чимось перебити своє невдоволення.

Ти собі подумай, Савко, як оце народу дивитися на отаке паскудство. Він же надіявся на їх усіх, як я на свого Левка, а воно он що виходить діду, перевези!

Еге, промовив Савка. Скільки літ їх учили, ти подумай, Платоне. А вони тікають. От він і

каже тепер, що ж це ви, каже, робите? Стійте тікати! Чим же далі ви тікаєте, тим більше крові проллється! Та не тільки вашої, солдатської, а й материнської, й дитячої крові.

Не знаю, як ти, Савко, сказав Платон, а мене б з Дніпра чи з Десни не те що Гітлер, а сам нечистий би не вигнав, прости господи, не при ночі згадуючи.

Легко сказати, діду, а от побачили б ви танкетки! виправдувався лейтенант Сокіл.

Ну і що ж? перебив його Платон Півторак, очевидно, не маючи ніякого бажання вислуховувати нас. Скільки вона вас там може убити, тая танкетка? Все одно вам же доведеться її розбивати, не мені. Я своє одвоював. А от мій Левко на Кохин-Голі, чули, що зробив з тими, як їх?.. Танкетки, розгнівався дід. Людська душа молодецька сильніша за всяку танкетку! Була, єсть і буде! Як то в піснях про Морозенка співають: Де проїхав Морозенко кривавая річка. О! Ото був воїн!

Я не витримав далі дідових розмов, так важко було мені його слухати. В цю мить він здався мені жорстоким і несправедливим дідом.

А хіба ви думаєте, діду, що нам не важко? Хіба ви думаєте, що біль і жаль не роздирають наші душі, не печуть нас пекельним вогнем? простогнав я йому в самі очі.

А що мені думати? подивився на мене дід Платон. Думайте ви. Життя-бо ваше вже, а не моє. А тільки я так скажу вам на прощання. Не з тієї пляшки наливаєте. П'єте ви, як бачу, жаль і скорботи. Марно п'єте. Це, хлопці, не ваші напої. Це напої бабські. А воїну треба напитися зараз кріпкої ненависті до ворога та презирства до смерті. Ото ваше вино. А жаль це не ваше занятіє. Жаль підточує людину, мов та шашіль. Перемагають горді, а не жалісливі! сказав дід Платон і примовк. Він висловив, нарешті, свою думку. Це була його правда. Він стояв на кормі з веслом, суворий і красивий, і дивився вперед поверх нас.

В цей час далекобійний снаряд упав коло нас у Десну і підніс угору великий водяний стовп.

Ого!.. А що риби поглушить в річках! почувся голос Савки.

Тепер поглушить, сказав Платон. Позаторік і подохла од задухи, а зараз німці висадять гранатами дотла. Спустіють, мабуть, і річки, і все на світі. Приїхали.

Човен м'яко уткнувся в річний пісок. Я вийшов із човна на берег абсолютно спустошений і разом з тим якийсь неначе зовсім інший, новий. Я неначе втопив у Десні і свій жаль, і тугу, і розпач відступу. Я оглянувся. За Десною горіло. І червона заграва пожежі якось по-новому освітила мою душу. Нестерпний огонь пропік мене наскрізь. На одну мить мені здалося, що кинься я зараз назад до Десни і вода б розступилася переді мною. Цього я, хлопці, ніколи не забуду...

Ми стали прощатися з дідами, поспішаючи у лози.

Постійте трохи, сказав Платон, спершись на весло. Так що ж прикажете передати герману? Як стрічать його, як у вічі дивитись?

Передайте, що ми повернемось. Не дрейфте, діду. Повернемось! спробував підбадьорити діда Троянда.

Дід подивився якось мимо планшеток Троянди і легенько сплюнув.

По-дай чо-го-го-го! Ого-го-го! лунало з того берега.

Прощайте, діду, тихо говорили мої попутники, зникаючи в лозах.

Ідіть собі під три чорти... Чорт вас носить, - сказав байдужим голосом дід Савка.

Платон мовчав.

Ми пішли в лози.

Я йшов останнім і думав про діда Платона. Спасибі йому, думав я, що не пожалів нас, не окропив нашу сумну стежку сльозами, що викресав з мого серця огонь уночі... Правдо, чом же ти часом така гірка та солонка!

Потім я побіг назад, до Десни. Я мусив щось сказати на прощання дідові Платону. Я вибіг

на висип.

Платон стояв на березі по кісточки у воді з веслом, як пророк, нерухомий, і дививсь, очевидно, нам услід.

Прощайте, діду. Простіть нас, що не доглянули вашу старість, сказав я, задихаючись. Ми вас, діду, ніколи...

Іди, не крутись перед очима, сказав Платон Півторак, навіть не подивившись на мене. По сухому темному його лицю текли сльози і падали в Десну.

Оце, друзі мої, і все. Оце і весь секрет, сказав капітан Колодуб і запалив люльку. Всі в землянці зітхнули.

Зараз я Герой Радянського Союзу. Багато я знищив ворога, що й говорить! Багато постріляв у наступі і гусеницями подушив багато. Часом бувало так, що нудно робилось од хрусту фашистських кісток. І сам попадав у бувальці не раз. Але, де б я не був, як би не гули навколо мене ворожі вихори, їм ніколи вже не загасить того вогню, що викресав з мене колись у човні дід Платон... Що наше життя? Що наша кров, коли страждає вся наша земля, увесь народ? голос капітана зазвучав, як бойова сурма. Я, хлопці, у бою сторукий, помножений стократ на гнів і ненависть!.. Так. Капітан Колодуб усміхнувся. А все ж таки нічого в світі я б так не хотів, як після війни поїхати на Десну до діда Платона і...

І сказати йому, що він помилявся, товаришу Герой Радянського Союзу. Моє шанування! Ну як? почувся з боку дверей улесливий голос Троянди, що вже з півгодини як приїхав на фронт і зайшов до землянки.

І поклонитися діду Платону в ноги за науку, сказав капітан Колодуб, ніби і не почувши зовсім Троянди.

Стало тихо. Ніхто не рухався, наче всі танкісти були ще думками на Десні.

Ні, товаришу капітан, не поклонитесь ви діду Платону, зітхнув молодий танкіст.

Всі обернулись. Це був Іван Дробот. Він стояв у самому кутку землянки. Він був якось особливо схвильований.

Діда Платона, товаришу капітан, уже нема живого, сказав Дробот. Ото як ви пішли у лози, через годину прибігли німці. Довго вони били діда, що перевіз вас, хотіли розстріляти, а потім був приказ негайно переправитися на другий берег. Ну повезли. Насіло їх вщерть. Випливли на середину Десни. Тоді дід Платон і каже:

Савко, прости мене!

Бог простить.

У другий раз!

Бог простить.

Прости утретє!

Бог простить.

Прости і ти мене, Платоне, сказав дід Савка.

Бог простить.

У другий раз!

Бог простить.

У третій раз!

Бог простить.

Та за третім разом як повиймали вони весла, та як стрибнули на правий борт, та й перекинули човна. Все потонуло і кулемети, і німці, і діди. Один тільки я вплив на наш берег.

А хто ж ти такий? тихо спитав капітан Колодуб.

Я онук діда Савки. Я сидів на другій опачині...

Встать! скомандував Колодуб.

Всі встали. Цілу хвилину сім'я бійців стояла мовчки. Колодуб був блідий і урочистий. Він стояв з закритими очима. Потім на мить він став на одно коліно, і всі послідували за його рухом. Готові до бою? спитав Колодуб і виріс перед бійцями, як дід Платон на Десні. Готові на будь-який огонь!!! Тихо стало в землянці. Тихо й на позиції. Тільки далеко на обрії гойдався в небі вогненний знак прожектора.

Південно-Західний фронт
1942 р.

--- КІНЕЦЬ ---

У *.txt форматував Віталій Стопчанський
Файл взято з е-бібліотеки www.chtyvo.org.ua